

ЖЕНА И КУЛТУРА

Гордана Љубоја

НЕКЕ СОЦИО-КУЛТУРНЕ ОДРЕДНИЦЕ ПОЛОЖАЈА ЖЕНЕ У УРБАНОМ СУСЕДСТВУ

Подређен положај жене у односу на мушкарца сматра се једном од универзалија културе. Готово у свим познатим културама света жена је на неки начин издвојена из општег контекста културних појава и обележена додатним значењима. Културна посебност појма жене обично је појачана различитим мистификацијама које се крећу у широком распону од ниподаштавајућег страховања од женине ритуалне нечистоће до дивинације жене замишљене у лику идеалне драге. Поменутих представа има веома много, колико и постојећих варијанти културе. Откуда ово подвајање жене из круга културних значења чије је средиште мушкарац и њено сврставање на засебно, углавном подређено место у односу на мушкарца? Одговор на постављено питање није једноставан и најчешће се тражи парцијално, унутар специфичних појмова и прилика појединачних култура. Једино универзално објашњење ове појаве нуди нам структуралистичка теорија у терминима бинарних супротности које, по овој теорији, представљају општу одлику функционисања људске свести.

Према мишљењу Леви-Строса, основна супротност из које се изводе све остале јесте природа наспрам културе. У њеној бити крије се имплицитан вредносни суд који овим суштинским појмовима дописује супротан предзнак. Као свесна интервенција човека у преобликовању елементарно датог материјала природе, култура заузима највише место на човековој скали вредности. Оно што припада домену културе и културних појава више се цени од непрерађене сировине природе. У свакој културној делатности човек улаже енергију и рад којим настоји да се што радикалније одвоји од природне основе и у том циљу користи средства која су му у датом тренутку на располагању. Сагласно постављеном систему вредности, све појаве које се сагледавају као ближе природи или више укорењене у њој сматрају се мање вредним и пожељним.

Најизразитији пример ове поделе је жена. Захваљујући својој биолошкој улози и предодређености за рабање деце, жена се схвата као природније биће од мушкарца. Према тумачењу Шери Ортнер,¹ жена се схвата као ближа природи у три аспекта своје егзистенције: физиолошком, друштвеном и психолошком. Дискутујући сваки од тих аспеката понаособ, и анализирајући друштвена значења у различитим симболизацијама жене, она изводи закључак да поменути аспекти утичу на стварање одговарајућих друштвених институција. Успостављене институције, са своје стране, делују да се већ постојећа ситуација жене репродукује, дејство првобитних начела појачава и тиме се круг потпуно затвара. Непрестано понављање истих фактора доводи до неразумевања и занемаривања чињенице да је женина улога такође обликована специфичним правилима културе и да се у том смислу не разликује од мушке.

Ипак, биолошка функција жене подудар се са њеном основном друштвеном функцијом. Рабање деце и неопходност да, ради њиховог чувања и подизања, проводи највећи део времена код куће онемогућава жену да учествује у другим активностима које су значајне за целокупну социо-културну заједницу. Овим активностима превасходно се бави мушкарац, јер његово кретање није ограничено дугим периодима трудноће и дојења. Готово цео свој продуктивни век жена посвећује одржавању породице и вођењу домаћинства. По природи ствари, кућа се налази у њеној искључивој надлежности. Док мушкарац, лишен елементарне биолошке продуктивности, учествује у стварању основних институција друштва, жена организује свој локални домен у коме суверено влада. Она води бригу о домаћем огњишту, породици и свакодневном практичном животу. И ма колико да њена ситуација варира од једне до друге културе, ова основна улога остаје непромењена и заједничка свим женама.

За разлику од мушкарца, женино поље активности везано је за област приватног, не-јавног. Оно обухвата и подручја која се налазе ван граница централног породичног круга, али су у тесној вези са њим. Такво традиционално женско културно подручје представља суседство. Као заједница која се заснива на просторној близини становања, суседство чини органиски продужетак кућне сфере. На непосредан и примаран начин оно повезује људе који деле један сегмент шире локалне заједнице, било сеоске или градске. Директни контакти типа лицем-у-лице и извесан степен институционализованости представљају основне одлике суседских односа. По својој форми и садржини, они су веома блиски породичним односима. Заправо, како садрже елементе обе врсте односа, сврставају се на место између пријатељских и сродничких односа. И мада су основне одлике и функције ових односа истоветне у свим заједницама и епохама, ипак се појављују неке битне разлике које настају као резултат специфичних услова појединих средина и локалних заједница. Суседски односи на селу у извесној мери се разликују од суседских односа у граду, где је мање истакнут економски а више социјализирајући моменат.

Град се може описати као сегментаризирана и хетерогена локална заједница у којој су улоге строго подељене, где људи врше парцијалне делатности и узајамно су зависни једни од других. У градском суседству живе појединци различитих професија, образовања, социјалног и етничког порекла, типа личности и доба старости. Бројне друштвене, културне и психолошке особености више их деле него спајају. Различити погледи на свет,

различите вредности и интересовања могу да представљају препреку за интензивније развијање њихових односа. Па ипак, заслугом жена, потискује се дејство ових фактора дисоцијације. У хетерогеној урбаној средини жена остаје основни чинилац суседских односа, посредник који везује своју породицу са другим породицама. Она одлучује колико ће се неговати ови односи, отвара свој дом за богатство и разноврсност људских веза, или га чува у релативној изолацији од спољашњег света. У замршеној мрежи градских улога и статуса жена као носилац породичног живота и чувар домаћег огњишта пружа ону неопходну заједничку основу која премошћује разлике и истиче сличност и опште елементе људске ситуације.

Колико наведене поставке имају важност, показало је емпиријско истраживање суседских односа обављено у градском центру Београда, на Дорћолу, 1982. године². Резултати поменутог истраживања недвосмислено указују да су главни актери релативно добро развијених суседских односа жене. Због тога су и ови односи под утицајем социјалних и културних фактора који одређују положај жене у савременој градској заједници. Тако, на пример, основне димензије суседских односа као што су: раширеност, учесталост и интензитет у директној су зависности од запослености жена. Велики проценат запослености жена у данашњој урбаној популацији утицао је донекле на слабење социјалне стране суседских односа. Готово све испитанице у интервјуу жалиле су се на недостатак времена који их спречава да се више препусте овим везама. Временски фактор има свог удела и код оних жена које нису стално запослене, али због повећаног броја обавеза и убрзаног темпа живота морају подједнако да воде рачуна о економичности коришћења свог времена. За категорију запослених ситуација је, наравно, сложенија јер им се обавезе удвостручују, па тако није редак случај да жена унапред планира да се посвети суседским односима тек пошто заврши радни век и оде у пензију.

Осим времена, на учествовање жена у суседским односима делују и други чиниоци. Тип личности, степен образованости и животна оријентација представљају варијабле које су од изузетног значаја за заинтересованост жена за ову врсту односа. У данашњој градској средини доминирају вредности које наглашавају отвореност и шире повезивање изван оквира ограниченог стамбеног и породичног круга. Стога је веома важна животна оријентација схваћена у најопштијем смислу, јер она делује на селекцију вредности и стил живота. Иако је незахвално изводити неке строге правилности, нарочито у питањима тако осетљиве и субјективне нарави, ипак се може запазити појава да жене, које су у својим опредељењима ближе класичном женском позиву одржавања куће и породице, мање усмерене на друге социјалне кругове и отвореније по природи, развијају интензивније друштвене везе у суседству. Оне жене, пак, које су изразито професионално оријентисане и васпитане на поставкама модерне урбане културе радије бирају односе у којима могу да нађу унапред тражени садржај. Овај квалитет им је потребан да потврде и ојачају већ прихваћену оријентацију и не може га надоместити суседство које је само по себи увек случајно.

Потреба за идентификацијом је основни предуслов за учвршћивање сваког односа, па и суседског. Зато је за интензивно одржавање суседских веза неопходно да жене имају могућност да у непосредној близини свог дома нађу особу са истим животним проблемима, у сличној животној ситуацији и доби. У том случају, оне могу да размењују своја свакодневна

искуства о деци, вођењу домаћинства, породичним и другим проблемима. Али, често није лако задовољити ову потребу, јер стицајем околности не долази до поменутих подударности у суседству. Многе испитанице су се жалиле да им недостаје нека особа за разговор о темама које их највише заокупљају. Посебно велике тешкоће имају старије жене, пензионерке или удовице, које живе усамљено и не могу да се идентификују са млађим женама чије су породице још неокрњене. Њихове емоционалне и психолошке потребе само су делимично задовољене. Ипак, захваљујући јединственом и општем женском искуству, у извесном степену се блискост и комуникација увек остварују. Повезивање се постиже и деловањем неких конкретних посредника као што су, на пример, деца. Она се углавном слободно крећу по суседству, залазе по другим становима и упознају своје родитеље са људима који живе околу. О њима се сви помало старају и труде се да им учине задовољство кад год је то могуће. Преко деце се најлакше ступа у контакт са другим људима, на суседи овај канал често користе.

На понашање жена у суседству и њихов став према овој врсти односа, поред социолошких и психолошких, делују и културни фактори. Културна условљеност ове категорије понашања јасно се уочава на извесним поједностављеним и општим представама које се непрестано понављају без подвргавања провери. Те такозване стереотипије садрже у себи вредности традиционалне културе и сведоче о схватању, положају и улози жене у њој. Повлачење поменутих представа до данашњих дана говори колико су велике снага и укорењеност традиције. Још увек су живи обрасци сеоске патријархалне културе који стављају жену у подређени положај у односу на мушкарца, додељујући јој улогу његове помоћнице. Према правилима ове културе, дужност жене је да води рачуна о кући и да својим што не приметнијим и ефикаснијим деловањем омогући мушкарчево јавно иступање. Њен инфериоран положај нарочито је погодан у случајевима када је потребно пребацити кривицу за грешке и недостатке у функционисању система. Добро је познат и типичан пример изговарања приликом деобе и распада задруге, да су жене својом нетрпељивошћу и сталним свабама учиниле живот немогућим и довеле до коначног раздвајања. Оне се окривљују за све слабости и, мада делују на унутрашњем плану, приписује им се велика моћ и разорна снага која може да нанесе штету мушком угледу.

Страх и зазор од ове снаге, као и стављање греха на душу жени, присутни су и данас у урбаном суседству. Кроз стандардизоване представе провлачи се, и женама намеће, слика о њиховом беспосличењу, оговарању и преношењу трачева по комшилuku. Тако се сваком покушају жене да самостално развије и продуби друштвене везе у суседству супротставља идеја о запостављању сопственог домаћинства и мањој вредности у остваривању своје примарне улоге. Танано дејство притиска видљиво је у несвесном осећању кривице код већине жена које одржавају учесталије односе у околини свог стана. Потврда наведеног става може се наћи у одговорима на питање постављено у интервјуу: колико често се виђате са суседима? Скоро све испитанице формулисале су свој одговор тако да дају до знања како оне не одлазе у комшилук, него само примају посете. Овакво наглашавање не открива нам отпор према суседским односима као таквим, већ одражава жељу да се избегну могуће негативне последице које признавање иницијативе за ово кретање собом носи. У свести жене увек је присутна бојазан да ће бити оптужена за „забадање носа у туђе ствари“ и

деградирана у својој улози домаћице. Културни образац намеће јој обавезу да се подреди мужу и породици и да унутар свог кућног домена одржава беспрекоран ред. У сваком тренутку она мора да буде спремна да одговори захтевима који јој се постављају. Од жене се очекују изузетна озбиљност и ревност у схватању наметнутих обавеза, стога је свака импровизација непожељна.

Постојећа начела најбоље нам илуструје однос према позајмицама у оквиру суседства. На питање да ли са својим суседима размењују позајмице скоро све испитанице су одговорице позитивно, али уз оgradu да оне саме не траже позајмице иако их врло радо дају. Као и у случају шетања по комшилuku, овде се не ради о одбацивању појаве као такве, већ о зазору од негативних конотација које та појава садржи. Домаћица која узима позајмице и допушта да јој у кући нешто недостаје није добра домаћица, што значи да својој основној улози није успела да одговори. Колико је то у вези са женским питањем, показује нам и појава да се све остале ствари, изузев намирница, много лакше и са мање уздржаности позајмљују. Ти други предмети ослобођени су симболичног значења у оцењивању вредности жене.

Исти културни синдром делује и у случају појава као што су преношење гласина, оговарање или такозвано трачарење у суседству. На почетку, треба нагласити да није лако утврдити шта спада у ову појаву, а шта не. Сваки појединац има своју субјективну представу о томе, па је могућа скала сакупљених одговора веома широка. За некога је оговарање већ било какав, случајан разговор о неприсутној трећој особи, док други под овим подразумевају изразито злонамерно и тенденциозно преношење нетачних прича кроз суседство. Без обзира на разлике у дефиницији, за оговарање у суседству искључиво су „задужене” жене. Оговарање као појава традиционално се приписује женској сфери. Уз оговарање се непосредно везује страх од јавне бруке и срамоћења и у том смислу женама се признаје велика моћ у руковођењу једним од значајних средстава друштвене контроле. Међутим, ово средство је у великој мери уперено против жена као његових означених корисника. Над њима непрестано лебди сенка сумњичења која служи као имплицитна препрека развијенијем и многостранијем друштвеном животу у суседству. Жена која сувише често залази у туђе породице и станове ризикује да буде оптужена за преношење трачева и намерну злоупотребу информација које има. Исто правило не важи за мушкарце, иако ниједна стварна чињеница не потврђује већу склоност жена ка оговарању. Могуће је, чак, да у основи овакве поделе лежи изведена интерпретација неких природних и психолошких особности које разликују два пола. Боља способност запажања и вербализације код жена уобличена је у шематизоване културне поставке које у одређеном културном контексту имају своју сврху.

Уопште, све досад наведено показује колико је свака људска комуникација обликована у зависности од друштвеног и културног кодекса. Правила културног кодекса обично су имплицитно формулисана и делују на пољу несвесног. У случају суседства она одређују понашање жена и функционисање једне изразито женске сфере. Међутим, ма колико да је суседство женска сфера, био би погрешан закључак о неучествовању мушкараца у овој врсти односа. Тачно је да је њихова улога пасивнија и да они

имају мање мотива и иницијативе за овакво дружење. Ипак, иако посредством жена, они су у довољној мери укључени у суседске односе.

Примери из савременог београдског суседства јасно говоре о упоредном деловању два различита културна модела: традиционалног, који је везан за патријархално културно наслеђе, и урбаног, који доноси модерне, космополитске и универзалне вредности. Оба модела имају утицаја на место и улогу жене, како у суседству, тако и у широј друштвеној заједници. Због тога је њен положај данас много сложенији него у прошлости. Савремена жена је принуђена да бира између сасвим супротних захтева и вредности које се најчешће не могу помирити. То се односи на све квалификационе, старосне и социјалне структуре жена, мада је степен ослањања на поједине моделе код њих различит. За неке структуре доминантнији је патријархални, а за друге урбани модел. Иако су за одговарајуће одређивање пресудни социолошки фактори, не може се извести строга класификација неких социолошких категорија, јер суседство припада групи неформалних и недовољно структурираних односа које у великој мери одређују сасвим субјективни и случајни фактори. У извесном смислу, избор модела повезан је и са процесом еманципације жене. С једне стране, овај процес мења утврђене односе између традиционално признатих женских и мушких сфера, а са друге, оспособљава жену за независно одлучивање. Јер, само еманципована жена слободна је да одабере неку од понуђених могућности.

Напомене

¹ Ш. Ортнер, *Жена спрам мушкарца као природа спрам културе*, Антропологија жене, Београд 1983, 162.

² Истраживање спроведено за потребе магистарског рада *Суседски односи на Дорћолу*, одбрањеног у Београду 1984. године.